

Joulukuu
16. päiv
2008
Nummör
26 (170)
Leht mass erälde
ostõn 5 kruuni

UMÆ LEHT

V Ö R O M A A R A H V A U M A N K E E L E N L E H T

**Saarõ Evar kaits kotussõnime-
doktori kraati**

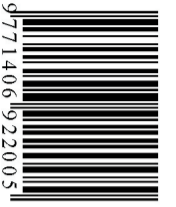
**Eesti mehe karm elo
Afganistanin**

**Ruitlasõ tervitus
Hollandi kuningriigist**

Kae lk 2

Kae lk 3

Kae lk 4

Võro kiil Lätimaal

Joulukuu 12. pääväl olf Tarton seminär, kon kõnõldi Lätin kunagi elänüist ja viil prõllaki elävist lõunõceestläisist.

Inämb teedäs õkva Lätin piiri veeren vai lähiksel olõvist tallõst ja küllist, veidemb om teedä süvambäl Lätin Lutsi (Ludza) kandin kunagi olunust maarahvast. Peris selge ei olõki, misperäst Ecsti kagunuka cestläse koski 300 aastakka tagasi sinnä kavvõlõ kesk latgalidõ maad elämä lätsi.

Uurit om noid rahvit jo innegi, kiilt kirja pant ja ello-olõkit üles tähendet. Timahava suvõl käevä Tarto ülikooli aoluulasõ ja keeleuurja kaeman, ku pallo om alalõ perimüst ja kiilt sääl kungiidins elokotussin.

Nigu sääl kuulda-nätä sai, tüküs iks tõsõ suurõmba rahva hulgan ellen väikumb kiil hädümä, nii olf ka sääl – mälehtedi, et olli cestläse, a kiilt inämb es mõistõta. Mõnt ütsikut sõnna

viil vanõmba inemise tiidse.

Parõmbahe om kiil püsünü piiri ligi elävde cestläisi hulgan. Vana-Laitsna kandin üles võet juttu võidsõ uma kõrvaga kullõlda ja sääl olf kül häädtutvat võro kiilt, kon mõni läti sõna kah seen. Muiduki mõistva inemise sääl läti kiilt kah, piiri tõmbamisõ aigu jäi nä Lätimaa poolõ ja asju tull sääl aia. Lövvüs mitmit, kiä omma Ecsti poolõ pääl koolin käünü.

A paistus, et noorõmb rahvas inämb ummi edevanõmbidõ kiilt edesi ei vii. Latsõ omma käünü läti koolin ja tuu keelega inämb harinu. Nuurt rahvast ollõv maal elämän veidü, latsõ-latsõlatsõ käävä rohkõmb külän. Ku vanõmbist vai vanavanõmbist viil arvu saava ja mõistva mõnõ sõna vasta kõnõlda, sis pellädä om, et esi näist kõnõlõjõt tulõ-i.

Esieräline joulukink

PEEDOSAARÕ KAISA

Joulu omma häätegemise aig – Võro keskliina gümnaasiumi 8.a klassi latsõ otsusti, et ei kingi timahava ütstõsõlõ midägi, a korjasõ raha kokko ja tegevä kingituse eläjide vafoipaigalõ.

«Parõmb om anda raha noilõ, kinkalõ api vaia, ku osta taa iist ütstõsõlõ mõttõlda nänni.» arvasõ 14-aastadsõ tütrigu Viitkini Keit, Kikka Mari-Liis, Tõlgo Monika ja Tomsoni Karina, kiä omma seo hää ettevõtmisõ vidäjä.

Kokko om kofat 3000 krooni ümbre (egä lats pand nii 80 kruuni). Neläpäävä viiäs vafoipaika tuu raha iist ostõt 1500krooninõ kassipuur ja kassõ kaalarihmu.

Mille õkvalt noid asjo: «Oppaja kõlist vafoipaika ja küsse, et midä om vaia. Säält sis üteldi, et kaalarihmu – ku kassil om kaalarihm, löüd tä hindäle kipõmbalt kodo. Kassõ om Võro vafoipaigan nii hulga,

HARJU ÜLLE PILT

Viitkini Keit (kural), Tomsoni Karina, Kikka Mari-Liis ja Tõlgo Monika eläjide vafoipaiga man.

et nä piät olõma kolmõköistõ ütten puurin ja puurõ om hädaste mano vaia,» seletäs Kikka Mari-Liis.

Ku klassi tõsõ tüträlatsõ tuli ettevõtmisõga kõrraga ütten, sis poiskõsõ naksi edimält vasta ajama. A tüträlatsil õnnistu nä ümbre kõnõlda.

Ettevõtmisõs saadi härgütüst eelmädse aasta 8. klassi käest: «Minceväästa koraš 8. klass rahha ja ostsõ tuu iist vafoipaiga pinnele süvvä,» selet Viitkini Keit.

Keit, Mari-Liis, Monika ja Karina luutva, et eläjide vafoipaiga tugõmisõst saa näi-

de koolin kommõ ja järgmädse aastal tege 8. klass samasugudsõ ettevõtmisõ.

Nä esi mõtlõsõ aasta peräst vällä märki ja tetä viil parõmba kingituse. Kellele, olõ-i viil teedä. «Häädteta om kõgõ hää!» ütcf Monika lõpõtusõs.

Rebäsepoig tõi avvohinna

HARJU ÜLLE
ylle@umaleht.ee

Räpinä-lähkõdse Pahtpää külä tüträlats Hälvini Yyhely (15) võitsõ timahavatsõl Eesti Loodusõ fotovõistlusõl kõgõ avvohinna – tä pildist kõgõ parõmba eläjä-foto (nuuri siän).

«Tuu olf nii, et ütelf õdagul lätsi mõtsa kõndma, mul olf vahtsõnõ fotoaparaat ja ma olli häste õnnõlik, et ma tuu olli saanu,» seletäs Yyhely (üteldäs üühelü – UL) uma võidupildi saamisõ luku. «Lõidse üte kotussõ, mõtli, et sääl om kiäki. Olfgi – repän!»

Tüträlatsõl olf seo edimäne fotovõistlusõl ütlenlõimine. Pildistämise huvi om tal olnu nii puul aastakka. Tuust aost, ku tä hindäle tuu vahtsõ Olympusõ piiglikaamõra sai (a nigu vana pildistäjä, unistas tä täämbä joba parõmbast aparadist!).

Maalt peri tütrigulõ miildüs pildistä innekkõkkõ luudust. Eläjäkeisi. «Mullõ miildüse väega kitsõ,» seletäs tä. «Mu kodo man käävä nä väega sakõst. Ma iks käü kaemah, kas nä omma sääl. Mõnikõrd tulõva

kitsõ mullõ ligi, a tõnõkõrd läävä kõrraga är mõtsa.»

Luudusõn pand tä päält pildimassina saamist pallo inämb tähele ku inne. Ja kõnõlõs kah nigu vana luudusõpildistäjä, et põnõva eläjä tüküse õkva sis vällä hüppämä, ku pildimassin om kodo jäänü, mälukaart täüs vai aku tühäs saanu. Nigu Murphy-säädüs ette näge!

Koton olõ-i tüträlatsõl kahõs üttegi eläjät, eski kassi vai pinni. «Võhru omma,» ütles tä. «Kunagi olli kass, pini, hopõn ja eski kitsõ. A eläjäpidämäne om rassõ!»

Inne elli tütrik ütten perrega Võro- ja Setomaa piiri pääl Puugnitsa külän. Sääl pidä timä esä seoniaioni mehitsit.

Üts keväjä lahk nuur kahr üte mesipuu är. «Trchväs nii, et tuu olf kõgõ kurjõmb pere,» seletäs tüträlats. Või-olla tuuperäst jätf kahr tõsõ paku putmalda ja

HARJU ÜLLE PILT

Hälvini Yyhelyle miildüs pildistä innekkõkkõ eläjät.

HÄLVINI YYHELY PILT

Võidupilt rebäsepojaga.

pagõsi är. Kahrulõ-i tüträlats kahõs viil esi nännü, a jälgi külh hulga.

Umaperädse nime mõtõl Yyhelyle vällä imä. Täl om ka sõsar Lumileid ja väiku veli, kink nimi omgi Veli. Sõbra omma timä esierälidse nimega külh joba är harinu, a võõra mõista-i seod sakõst õigõhe vällä üldä.

Keväjä lõpõtas Hälvini Yyhely Vilustõ kooli 9. klassi. Miä edesi saa, ei mõista tä viil täpsele üldä. Tälle miildüs biologia, a matõmaatiga om mõnikõrd pallo rassõ.

Väikun koolin om timä meelest hää kävvü. «Suurõh koolih, liinah om väega pallo rahvast ja tuu mullõ sukugi ei miildü!» seletäs tä.

Soodoma küläkeskus sai tandsutarõ. 12. joulukuu pääväl tull Erästviirde Soodoma küläkeskusõ tandsutarrõ kokko nii hulga rahvast, et kõigilõ jakku-es tuulõgi. Küläkeskusõ juht Kongo Sirje (pildi pääl keskel, võtt külälisi käest kingitüisi vasta) lohu, et pia tellitäs kõrda ja suurõmbas tettühe tarrõ ka vahtsõ tooli.

Paiklik rahvas olf rõõmsa, et lõpus om näil sääne suur tarõ, kon tandsu saa keeruta – otsa tekõ kõrraga vallalõ Põlgastõ kultuurimaja tandsurühm «Kullerkupp». Üles astõ ka sõnakustnik Lälli Jüri.

Kongo Sirje kõnõl, et küläkeskusõ kõrdategemise mõtõ tull sis, ku paiga pääle tetti MTÜ Päri Selts. Seltsin om Põlgastõ ja Soodoma rahvas. «Et siä maja jäi õnnõ raamadukogo, sidet ei olõ inämb, sis teimi vallalõ ettepanõgi taa maja kõrda tetä,» seletäs Kongo Sirje. «Seo om vana vallamaja ja mõtõmi tuu säänest muudu kõrda tetä, nigu seo vanastõ olf.» 2003. aastagal saadi liirimaalt edimäne toetusõ-raha ja suvõs olf saali niipallo kõpitsõdu, et kõlväs küläpäävä aos käsitüünäütuse üles panda. Täämbädses peris kõrda saanu tandsutarõn naatas vahtsõ huuga pidõsid kõrraldama, edesi tetäs raamadukoko lajõmbas. «Rahvast om meil kõikaig hulga käünü,» ütles Kongo Sirje. «Teemi ütitselt ka maja ümbreit kõrda. Tsipa kurb om õnnõ tuu, et nuuri käü veidü.»

HARJU ÜLLE jutt ja pilt

Talvõkuul koolilatsilõ

3. ja 4. vahtsõaastakuu pääväl tulõ Mõnistõ koolin joba säitmes perimõskultuuri talvõkuul. Võrokeelidse talvõkooli kõrraldas koolilatsilõ Võro instituut.

Timahavatsõn talvõkoolin saias lähkumbält tutvas Mehka-maaga, opitas võro kiilt ja korvi kudama, tetäs ütitselt vannõ süüke vahtsõt muudu, opitas vannõ seltskunnatandsõ.

Kõik oppusõ omma võro keelen. Laagrihe oodõtas latsi egäst vana Võromaa nukast.

Hindäst saa teedä anda nika ku 29. joulukuu päävani vai kooni kotussit jakkus. Inämb teedüst ja hindä tulõkist saa teedä anda Laube Kadriõl tel 511 7348 vai kadri@lootspill.ee.

UL

Eesti miis Afganistanin

PEEDOSAARÕ KAISA

Määnest vatti saava mi poisi Afganistanin ja määne tuu kavvõ maa elo om, kõnõl Umalõ Lehele Muru Taavi (23), kiä oll' säääl puul aastakka missioonil ütten mitmõ noorõ Võromaa mehega.

Taavi esi om peri Tarto lähküst Puhjast, a päält tuud, ku tä kutsuti Kuperjonovihe aigu tiinmä, sai timäst võrokõnõ. Võrolt lätš tä aastaga iist Paldiskihe inne missiooni vällä opma ja keväjä linnaški Afganistani.

«Kõik oll' säääl hoobis tõistmuudu ku siin Eestini,» selet' Taavi. «Kuuma oll' kõgõ inämb 65 kraati. Kolm edimäst kuud oll' täüs suvõkuu ja viimäne kuu visaš nigu süksilma kah kipõn.» Afganistani ilm muutu väega kipõlt: ütš päiv olõsi võinu päivä võtta, a tõsõl pääväl pidi joba fliisi ja goretekski (sääne kuht) kotist vällä võtma.

Midä pidi Afganistanin kõgõ inämb pelgämä: päämidselt IEDd (esitettüt pommi – UL). Sitikist ja skorpionõst kõnõl Taavi kah: «Sitikit oll' külh palfo säääl ja edimält oll' ma iks väega täppe täüs, a perän harisi är ja es panõki tähele, ku minno süüdi.» Mändse nuu sitigu oll' es mõista Taavi seletä: «Sitigu seivä jo üüse ja sis oll' väega pümme.» Mõskmisõ-tarõn elli viil tsillokõsõ sõralidsõ – skorpion. «Edimält pelksi näid tsipakõnõ, a peränpoolõ oll' näist tävveste ütškõik joba,» üt' Taavi. «Mõsuruumin oll' hää jahe ja hämm, sis pidit külh vahtma, et pääle astu-i. Mõnõ iks saiva salvada kah, a midägi hullu es juhtu, tsipakõnõ paistõ lätsi õnnõ.» Jo sis es olõ skorpionõnõ mürk väega kangõ...

Paikligust kultuurist Taavi väega palfo kõnõlda es mõista. Kõgõ lähkümb külä oll' rahuvalvjidõ laagrist 2,5 kilomeetrit kavvõl. «Vaihöpääl kävemi säääl iks Talibani kotsilõ kūsümän ja mõnikõrd käve külärahvas mi man umma kurba ja rassõt ello kurtman, a muud kokkoputmist meil es olõ.»

Eletäs nigu meil 500 aastaga iist

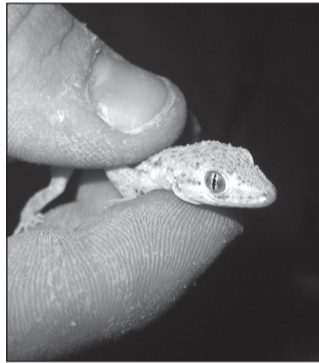
Taavi arvamisõ perrä om Afganistan mi ütiskunna arõngust maan 500 aastaga ümbre. Tagaotsa pühkvä paikligu inemise käega ja hambit mõstas säääl puutüküga: ku eestläse ütte miist läbi otsõ, sis löüdsõ nä ütte sändse näpupikkusõ puutükü. Ku Taavi tõlgi abiga küsse, et miä taa om, sis tull' vällä, et «hambahari». «A ilosa valgõ hamba oll' täl!» naard Taavi.

A tütegemise iist kitt Taavi Afganistani rahvast

Muru Taavi Afganistanin: sõamassinan võisõ hinnäst peris kimmähe tunda (väiku pilt) ja mäki pääl.

PILDI ERÄKOGOST

Määnegi Afganistani kunn.

kõvva: «Kolmõ kuuga panni nä uma savist liina pistü, ilma naflalda!»

Inglüse kokkõ tett söögi kotsilõ Taavil häid sõnnu üldä ei olõ: «Magusat sai veidü ja komm es olõ kommi muudu. Leibä ja lihha es olõ sukugi, a noid es olnu kongi hoita kah, olõssi halvast lannü. Seimi sis munapulbrist tettüt muna-putru ja säänest vorsti, kon olõ õs grammigi lihha scen. Oll' parõmbit vorstõ kah, a nuu kattõ väega kipõlt är. Riisi ja makaronõ tetti kah.» Taavil oll' hää miil, ku vaihöpääl saiva mi poisi esi süvvä tetä, sis sai süük iks söögi muudu.

Rahhu valvõ ka vällämaa-eestläse

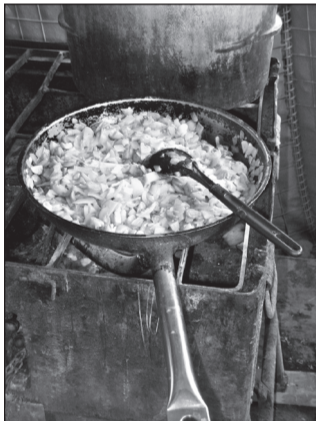
Taavi kõnõl, et Afganistanin rahhu valvman es olõ õnnõ Eesti vormin eestläse. Oll' eestläisi ka Kanada ja Austraalia vormõn. «Naidõga iks kõnõlimi eesti keelen,» selet' Taavi. «Pand imetämä, ku häste nä viil kõnõlda mõistva! Ja kõgõ pidit kaema, et umavaihöl midägi ulli es kõnõlnu – egä kell võisõ su juttu päält kullõlda kiäki, kiä mõistsõ eesti kiilt.»

Patrullõ oll' kattõ sorti: liinapatrull ja kõrbõpartull. Mõlõmba oll' õnnõ tuujaos, et umma sääalõlõkit näüädä ja määnestki maanukka kontrolli. Patrullin käüti keskeltläbi katõ tunni ümbre kõrraga. «Lõpun oll' Now Zadi liinan egä kivi teedä ja ku tuu oll' tõsõ kotussõ pääl, sis oll' kõrraga selge, et kiäki om säääl käünü,» selet' Taavi.

Ku eestläse patrullin es olõ, sis nä magasiva. Taavi pruusvõ

Kokkosaaminõ paikligõ inemiisiga – sõamehe küsse teedüst Talibani kotsilõ, vastussõ kaivõldi umma rassõt ja hallõt ello.

Inglüse koka es mõista häste süvvä tetä.

ka tsipakõnõ sporti tetä, a tuust es tull' suurt midägi vällä – põlvõ vidivä alt.

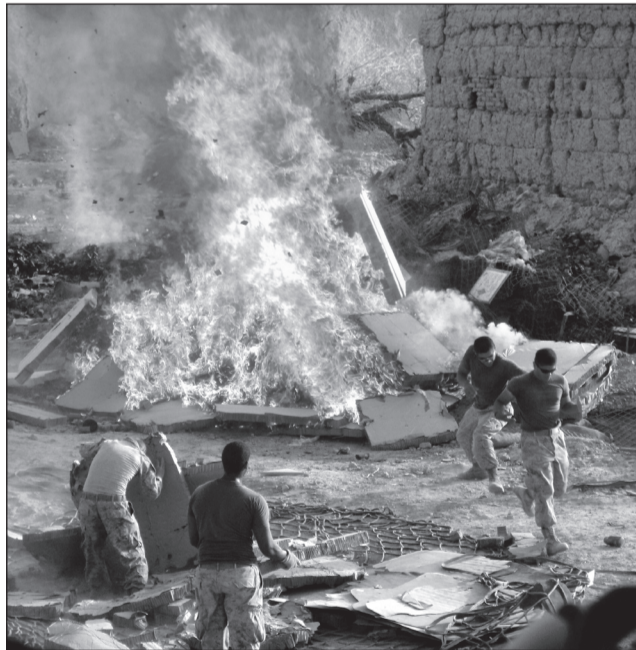
Surmahirm oll' Taavil iks kõgõ scen, tunnistas tä esi. «Laagrin es olõ asi nii hull, a ku lätšimi kohegi suurõlõ õpõratsioonilõ, sis oll' iks niikavva hirm, ku edimäne pauk är käve. Edesi naas tüüle tõnõ moodor: naksit märkmä, midä edesi tetä ja kuis tetä.»

Eestläse ellivä ja teivä tüüd ütten ameeriklasi ja ingläisiga: Now Zadi liin oll' kolmõs jaet, egä maa sõamihhil oll' uma jago. Vaihöl oll' sain. A saina scen oll' mulkõ kah, nii et sai iks naabridõ mano küllä kah minnä.

Ameeriklasi man lihha söömän

«Mi väega tõisi man es käü, a ameeriklasõ käve külh sakõst mi puul. Mi kävemi näide man õnnõ lihha söömän. Süük oll' näil kuigi parõmb,» üt' Taavi.

Kuun tüütäden oll' mi miihile iks tunda, et ameeriklasõ-inglä-

Eestläisil oll' kimmähe vaia jaanituli palama panda.

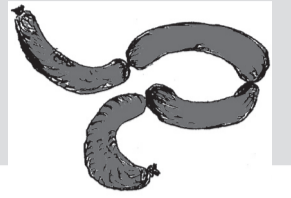
se omma iks varramba kah missioonil käünü. Nä oll' iks profi ja umma tüüd teivä väega häste. Näide parõmba rõiva teivä mi poissõ kah kadõdas. «A meil oll' tuu iist Internet ja mi es olõ kitsi, lubasimi taad näile kah,» kõnõl Taavi muhldõn.

Kavvõl ollõn es unõhta mi mehe eesti kombit är: et säääl olõmisõ ao sisse jäi jaanipäiv, sis teivä nä säääl iks sammu asju mis siin – seivä lihha, jõiva olut ja taari. Olu oll' muidoki alkoholivaba, alkoholi pruukminõ oll' säääl kõvastõ är keelet. Viil mängiti «seltskunnamänge»: sangpommi nõstmist ja kõüdse vidämist. «Sanna sai kah tettüs ja ameeriklasõ-ingläse es saa meist sukugi arvo: mille viil sanna küttä, ku välän om eski kuum?» kõnõl Taavi.

Taavi joudsõ tagasi kodo 22. märdukuul. Kodoga om tä joba häste är harinu: uni om hää ja ku koskil paugutõdas, sis tä inämb tuu pääle är ei hiitü. A edimält oll' külh nii olnu, et säääl ütten olnut muusikat pidi tä egä päiv kullõma – midägi õkva nigu sundsõ. Ja hää, et Taavi siin auto ala ei olõ jäänü: «Edimäidsil nädälil lätsi üle tii nigu tahtsõ, es kac kah, kas auto tull' vai ei. Poolõ tii pääl naksi märkmä, et olõssi iks võinu autit kaia.»

Kas Taavi lannü viil kunagi Afganistani? Vastus tull' kipõlt: «Ku riigil om minno vaia, sis iks lää. A lähembä viie aasta joosul ei liigu ma kohegi. Koton tahassi kah iks olla.»

Innemi

Umatettü jõuluvorsti

Liinanaanõ saaf uma Karlanimelidsõ mehe maalõ sõbranna mano tsiasoolikit ja verd tuuma – tuu oll' timäle lubanu anda verivorsti jaos. Umatettü saava parõmba ku tõnõkõrd poodist ostõdu.

Miis lätš pääle tüüd, a pikk tüüpäiv ja varsti pümme. Hüpäš liinibussi pääle ja oll'gi pia õigõh piätüsich. Sadakund miitret jalaga astu ni saadi kokko. Miis and' uma kilumannõrga naasõ sõbrannalõ ja oll'gi hää kaup käch.

A kost no sis, es saa jo õkva kodo tulõma, sõbranna miis, hää sõbõr, kah koton ja oll' vaia veidükese juttu aia. Sõbõr tõi pooligu lavva pääle, sis nakati tuud pruukma, ku üle hulga ao kokko saias. Tuu sai otsa, sõbõr tõmmaš viil pooligu perä, a tuu oll' kangõmb kraam.

Sõbra naanõ tegi joba märküse, et Karla jääs purjo ja jääski veri kodo veemälä.

Pikapääle tegi Karla kodo minckit. Ütel, et nüüt piät liina jalaga astma, bussi ei lää inämb.

Üt' oll' illos ja kuu paistu ilostõ. Lummõ oll' viil sadanu, katõl puul tiid oll' suurõ lumõvalli. Karla oll' väega väsünü. Inne liina jõudmist kaldõ pääl lätš jalg veidü kõrvale ja Karla sattõ lumõvalli sisse maaha, es jovvaki üles tulla, jäi veidükene lõõdsutama.

Tuu sadaminõ lätš väega halvastõ, sattõ nii, et vereannom jäi küle ala ja sadamisõga oll' kaasõ päält lõõnõ, verekene kuun soolikidõga vällä joosnu ja Karla oll' esi verega kuu. Kavvõlõ paistu valgõ lumõ pääl verrev veri. Karlakõnõ jäi magama.

Kiirabiauto juhtu müüdä sõitma, näivä, et lumõvalli pääl om verine miis ja minti uurma. Kas tapõtu, vai om viil cloaiman? Miis hingäs viil. Uursõva, kas uma veri vai võõras.

Viidi liina haigõmaja mano, säääl sanitari ja õe, kes säääl oll' teivä Karlakõsõ verest puhtas, kisti veridse rõiva kah sällast maaha, viidi palatihe tühjä sängü. Tohtri oll' viil kõrra kaenu ja oll' õelõ ütelnü, et timä es olõ uma verega, tuu oll' võõras veri, mehel es olõ üttegi mulku koskil olnu, kost olõs nii palfo verd joosnu.

Hummogu sis oll' selges saanu, et miis om liinast, ütš sanitar oll' är tundnu ja oll' küsünü: «Karla, mis sa siin tiit?» «Ma ei tiia.»

Kõlistõdi kodo naasõlõ, tuu tõi puhta rõiva sãlgä panda, sis sai Karla haigõmajast kodo minemä.

Sis oll' Karla naasõ sõbranna esi toonu vere ja sooligu, et vorsti sai iks naasõl jõulupuulpääväs lavva pääle.

Hääd verivorsti süümist ja häid jõulõ lugõjalõ!

HIRVÕ DAGMAR

